

**ЖҮГҮРТҮҮ КАРАЖАТТАРЫН НАТЫЙЖАЛУУ БАШКАРУУНУ
ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ**

**Проблемы и основные направления повышения эффективного управления
оборотным капиталом**

**Problems and main directions of improving the effective management of working
capital**

Аннотация. Бул макалада ишкананын ишмердүүлүгүндө жүгүртүм капиталын калыптандыруу жана сарамжалдуу пайдалануу көйгөйлөрү талкууланат. Жүгүртүлүүчү капиталды түзүү өндүрүштүн жүрүшүнө, экономикалык жана каржылык натыйжаларга, ошондой эле ишкананын финансылык абалына, атап айтканда, ликвиддүүлүк жана төлөө жөндөмдүүлүгү, ишкананын каржылык туруктуулугу жана каржылык көзкарандысыздыгы сыяктуу көрсөткүчтөргө активдүү таасирин тийгизет. Жүгүртүү каражаттарынын булактарынын жүгүртүү каражаттарынын элементтери менен катышына көз каранды.

Аннотация. В данной статье рассмотрены проблемы формирования и рационального использования оборотного капитала в деятельности предприятия. Формирование оборотных средств оказывает активное влияние на ход производства, на экономические и финансовые результаты, а также на финансовое состояние предприятия, в частности на такие его показатели, как ликвидность и платежеспособность. От соотношения источников оборотных средств с элементами оборотных активов зависит финансовая устойчивость и финансовая независимость предприятия.

Abstract. This article discusses the problems of the formation and rational use of working capital in the activities of the enterprise. The formation of working capital has an active influence on the course of production, on economic and financial results, as well as on the financial condition of the enterprise, in particular such indicators as liquidity and solvency, the financial stability and financial independence of the enterprise depends on the ratio of sources of working capital with elements of working assets.

Урунттуу сөздөр: өздүк, карыз жана жүгүртүү капиталы, жүгүртүү коэффициенти, кредитордук жана дебитордук карыздар, узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү насыялар.

Ключевые слова: собственный, заемный и оборотный капитал, коэффициенты оборачиваемости, кредиторская и дебиторская задолженности, долгосрочные и краткосрочные займы.

Keyword: own, borrowed and working capital, turnover ratios, accounts payable and receivable, long-term and short-term loans.

Өздүк капиталды түзүү булактарын талдоо өтө маанилүү, анткени ишкана кандай ресурстардын эсебинен иш жүргүзүлө тургандыгын ишкананын жетекчилиги көрсөтүшү керек. Керектүү финансылык ресурстар менен камсыз кылуу - ишкананын

жашоосундагы негизги учур. Ушуга байланыштуу, биз "Тазалык" чакан ишканасы үчүн капиталды түзүү булактарынын динамикасын жана түзүмдөрүн дагы талдайбыз.

Ар кандай ишкердик субъекти өз ишин каржылоо үчүн каражат булактарына муктаж. Каржылоонун тигил же бул булагын тартуу белгилүү бир чыгымдар менен байланыштуу: акционерлер, мисалы, дивиденддерди, банктарды, алар берген насыялар боюнча пайыздарды төлөө керек жана башкалар. Белгилүү бир көлөмдөгү финансылык ресурстарды пайдалангандыгы үчүн төлөнүүгө тийиш болгон каражаттардын жалпы суммасы, бул суммага карата пайыздык көрсөткүчтө, капиталдын баасы деп аталат. Идеалында, күндөлүк активдер кыска мөөнөттүү, ал эми узак мөөнөттүү каражаттар узак мөөнөттүү булактардан каржыланат деп болжолдонот.

Бул каражат чогултуунун жалпы чыгымын оптималдаштырат. Ошентип, ишкананын капиталын түзүү өзүнүн эсебинен да, карызга алынган каражат булактарынын эсебинен да пайда болот. Бухгалтердик баланса ылайык, "Тазалык" чакан ишканасын уюштуруу үчүн каражат булактарынын курамындагы, динамикасындагы жана түзүмүндөгү өзгөрүүлөрдү талдайбыз.

Таблица 1. "Тазалык" кичи ишканасынын жүгүртүү каражаттарынын булактарындагы өзгөрүүлөрдү миң сомго эсептөө менен талдоо

Активдер балансы	Абсолюттук сумма			Өсүү темпи, %	
	2017	2018	2019	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Менчиктин жалпы булактары (бардык капиталда)	251769 8	300717 2	229620 6	119	91
анын ичинде: - Капитал алардан:	679773	809513	942280	119	138
алардан:					
- жүгүртүүдөгү капитал	199435	248584	287635	124	144
- Карыз капиталы	183792 5	219765 9	135392 6	119	73
алардан: - узак мөөнөттүү насыялар	0	0	0	-	-
- кыска мөөнөттүү насыялар	8900	3353	109800	37	12эсе
- төлөнүүчү эсептер	182899 6	218440 8	123573 1	119	67
- башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	29	9898	8395	341эсе	289эсе

1.1-таблицада келтирилген эсептөөнүн натыйжалары, 2019-жылдагы талданып жаткан ишкананын карыз капиталынын азайышынан улам менчиктин булактарынын азайышы байкалган, ошол эле учурда анын структурасынын элементтеринде өсүү тенденциясы байкалат. Өздүк капитал 2017-жылга салыштырмалуу динамикада өсүп жатат 2019-жылы 38% га жогорулада. Ушуга байланыштуу, "Тазалык" чакан ишканасынын капиталдык булактарынын структурасына кененирээк токтолуу керек.

Таблица 2. "Тазалык" чакан ишканасынын жүгүртүү каражаттарынын булактарынын түзүмү

Активдер балансы	Салыштырма салмак			Четтөөлөр (+, -)	
	2017	2018	2019	2018	2019
1	2	3	4	5	6
Менчиктин жалпы булактары (бардык капиталда)	100	100	100	-	-
анын ичинде:					
- Капитал	27	26,9	41	-3,1	+14,0

алардан:					
- жүгүртүүдөгү капитал	7,9	8,3	12,5	+0,4	+4,6
- Карыз капиталы	73	73,1	59	+0,1	-14,0
алардан:					
- узак мөөнөттүү насыялар	0	0	0	-	-
- төлөнүүчү эсептер	72,6	72,6	53,8	-	-18,8
-башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	0	0,3	0,4	+0,3	+0,4

"Тазалык" чакан ишканасынын жүгүртүү каражаттарынын булактарын талдоонун натыйжасында, капиталдык түзүмдөгү эң чоң үлүштү карызга алынган каражаттар (2017-жылга - 73%; 2018-жылга - 73,1%; 2019-жылга - 59%) түзгөндүгүн көрөбүз. Демек, талданган ишкана негизинен карызга алынган каражаттарды пайдаланат, бирок милдеттенмелердин жалпы көлөмүндө алардын үлүшү 14% га төмөндөгөн; өсүү темпи 119% дан (2018-жылга) 73% га (2019-жылга) чейин төмөндөө тенденциясына ээ болгон, ал эми капиталдык капитал өсүү тенденциясы бар - 2019-жылга салыштырмалуу өсүү темпи 138% түздү.

Насыя капиталы, өзүнүздөр билгендей, узак жана кыска мөөнөттүү болуп бөлүнөт. Компания узак мөөнөттүү насыяларды жана кредиттерди пайдаланбайт, ошондуктан уюмдун кыска мөөнөттүү милдеттенмелери эң кылдат талдоого алынат. Мындай кырдаалда талданган ишкананын кредитордук карызынын курамын, структурасын жана динамикасын талдоо зарыл.

-сумма жана кредиторлор боюнча кредитордук карыздын динамикасын жана түзүмүн баалоо жана талдоо;

-мөөнөтү өтүп кеткен кредитордук карыздын суммасын, анын пайда болушуна таасир эткен факторлорду тез арада баалоону кошкондо;

-мөөнөтү өтүп кеткен кредитордук карыздын пайда болушунун натыйжасында келип чыккан айып санкцияларын аныктоо.

Таблица 3. "Тазалык" чакан ишканасынын жүгүртүү каражаттарынын булактарын талдоо

Баланс активи	Абсолюттук сумма, миң сом			Салыштырма салмак, %			Өсүү темпи, %	
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Бардык учурдагы активдер	2037360	2446243	1641561	100	100	100	-	-
анын ичинде:								
- Капитал.	679773	809513	942280	27	26,9	41	-3,1	+14,0
алардан:								
- жүгүртүүдөгү капитал.	199435	248584	287635	7,9	8,3	12,5	+0,4	+4,6
- Карыз капиталы	1837925	2197659	1353926	73	73,1	59	+0,1	-14,0
алардан:							-	-
- узак мөөнөттүү насыялар.	8900	3353	109800	0,4	0,5	5,2	+0,1	+5
-төлөнүүчү эсептер	1828996	2184408	1235731	72,6	72,6	53,8	-	-18,8

- башка кыска мөөнөттүү милдеттенмелер	29	9898	8395	0	0,3	0,4	+0,3	+0,4
--	----	------	------	---	-----	-----	------	------

3-таблицадан биз уюмдун кыска мөөнөттүү каражаттарындагы чоң үлүштү 2019-жылы 53,8% түзүп, 2018-жылга салыштырмалуу 18,8% га кыскарган кредитордук карыздар ээлегенин көрөбүз.

Жалпы кредитордук карыздын үлүшүнүн төмөндөшү компаниянын 2019-жылы банктан узак мөөнөттүү насыяларды тартып, анын үлүшү 0,4% дан (2017-жылга) 5,2% га (2019-жылга) чейин өскөндүгүнө байланыштуу.

2017-жылга салыштырмалуу кредитордук карыздын азайгандыгын байкап жатабыз. Насыялык капиталдын көбөйүшү талданып жаткан мезгилде "Тазалык" чакан ишканасынын инвесторлорго болгон каржылык көзкарандылыгы жогорулагандыгын билдирет.

Капитал түзүмүн түзүүдө уюмдун өзүнүн капиталы чоң мааниге ээ. Капитал булактарын талдоонун натыйжасында, 2017-жылы өздүк капиталдын үлүшү 27% түзгөн; 2018 - 26,9%; 2019 - 41%.

Өздүк капиталдын үлүшүнүн 1,5 эсеге көбөйүшү биринчи кезекте кошумча капиталдын көлөмүнүн көбөйүшүнө байланыштуу (2017-жылга - 44,7%; 2018-жылга - 40,3%; 2019-жылга - 70,8%), бул негизги капиталды кайра баалоо. Ошол эле учурда "Тазалык" чакан ишканасынын таза пайдасынын бир эле мезгилде төмөндөшү байкалууда.

Акциялардын стандарттык деңгээлге жеткирилиши ишкананын финансылык туруктуулугун чыңдаган акча ресурстарынын чыгышына алып келет.

Жагымсыз учур - бул уюмдун кирешесинин төмөндөшү, демек, ишкердүүлүк.

Баланстык милдеттенме өздүк капиталдын дээрлик үлүштөрү жана кыска мөөнөттүү милдеттенмелер менен мүнөздөлөт, бул дагы позитивдүү чекит, бирок Тазалык чакан ишканасынын карызга алынган каражаттарга каржылык көз карандылыгы кыйла жогору.

2019-жылы жүгүртүү каражаттарынын азайышы, биринчи кезекте, дебитордук карыздын салыштырма салмагы менен динамикасынын төмөндөшү менен шартталган.

Анын үлүшү 2019-жылга карата 49,9% дан 38,8% га чейин төмөндөгөн, бул 2017-жылга салыштырмалуу 11,1% га аз. Эгерде 2018-жылы 2017-жылга салыштырмалуу дебитордук карыздын өсүү темпи 115% түзсө, 2019-жылы 2017-жылга салыштырмалуу 30% га, 2018-жылга салыштырмалуу 45% га төмөндөгөн.

Таблица 4. "Тазалык" чакан ишканасынын жигердүү каражаттарынын динамикасы жана акыркы жаңылыктар боюнча талдоо жүргүзүү

Көрсөткүч	Сумма			Абсолюттук четтөө(+, -)		Өсүш арымы,% менен	
	2017	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Запастар	389133	466571	469668	77438	80535	120	121
Дебитордук карыз	125634 1	145728 7	891598	200946	- 364743	116	71
Акча каражаты	45877	41935	73260	3942	27383	91	160
Башкалар	346009	480450	207035	134441	- 138974	139	60
Бардык учурдагы активдер	203736 0	244624 3	164156 1	408883	395799	120	81
Бүт мүлктүн наркы	251769 8	300717 2	229620 6	489474	- 221492	119	91

Мүлктөгү жүгүртүлүүчү каражаттардын%	80,9	81,3	71,5	83,5	-9,4	100,5	87,9
--------------------------------------	------	------	------	------	------	-------	------

4-таблицанын жыйынтыгы боюнча, 2017-жылдан 2019-жылга чейинки мезгилде "Тазалык" чакан ишканасынын жүгүртүлүүчү активдери, жалпысынан, дебитордук карыздын төмөндөшүнөн улам, төмөндөө тенденциясына ээ деген тыянак чыгарууга болот. 364,743 миң сомго, ошондой эле башка жүгүртүлүүчү активдер 138 974 миң сомго көбөйдү. Уюмдардын өздүк капиталын жана зайым капиталын пайдалануунун натыйжалуулугун талдоо бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук маалыматтарын топтоо, трансформациялоо жана пайдалануу ыкмасы болуп саналат:

- уюмдун учурдагы жана келечектеги каржылык абалын баалоо, б.а. өздүк капиталды жана карыз капиталын пайдалануу;
- уюмду өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон жана алгылыктуу темпин каржылоо булактары менен камсыз кылуу позициясынан негиздөө;
- каражаттын жеткиликтүү булактарын аныктоо, аларды мобилизациялоонун сарамжалдуу жолдорун баалоо;
- ишкананын капитал рыногундагы абалын алдын-ала айтуу.

Ишкердик иш-аракет ишкананын учурдагы ишинин натыйжалуулугун мүнөздөйт жана ишкананын материалдык, эмгек жана каржы ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугу, ошондой эле жүгүртүүнүн көрсөткүчтөрү менен байланышкан.

Таблица 5. "Тазалык" чакан ишканасынын акча каражаттарынын жүгүртүлүшүнүн көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөр	Жүгүртүүдөгү чендер					Жүгүртүү мөөнөтү, (күн)				
	2017	2018	2019	өзгөрүү		2017	2018	2019	өзгөрүү	
				2018	2019				2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Күндөлүк активдердин жүгүртүлүшү (жүгүртүүдөгү)	2,6	3,4	3,3	0,8	0,7	139	105	110	-34	29
Товардык-материалдык баалуулуктардын жүгүртүлүшү	13,5	15,1	10,3	-1,6	-3,2	27	24	35	5	8
Дебитордук карыздын жүгүртүлүшү	4,2	6,0	6,5	1,8	2,3	86	60	55	-26	31
Кредитордук карыздын жүгүртүлүшү	2,7	3,7	3,9	1,0	1,2	134	97	92	3	42
Өздүк капиталдын жүгүртүлүшү	8,1	9,5	6,0	1,4	-2,1	45	38	60	-7	5

"Тазалык" чакан ишканасынын жүгүртүү каражаттарынын жүгүртүлүшү 10-таблицага ылайык 2019-жылга карата 2017-жылга салыштырмалуу 29 күнгө төмөндөгөн,

бирок 2018-жылга салыштырмалуу өскөн жана жүгүртүү каражаттарынын өтүү узактыгы 110 күн боло баштаган.

Күндөлүк активдердин жүгүртүмдүүлүк коэффициентинин 2,6дан 3,3кө чейин көбөйүшү оң фактор болуп саналат, бул карызкорлор менен жакшы иштешкендигин, запастар кампада сакталбагандыгын, каражаттар иштеп жаткандыгын билдирет. Компания биз байкаган бир жүгүртүүнүн узактыгын (29 күнгө) кыскартууга аракет кылышы керек.

Товардык-материалдык жүгүртүү запастардын бүткүл ишке ашыруу этабынан өтүшүнүн узактыгын мүнөздөйт, башкача айтканда 2017-жылы запастар сатуу этабынан 27 күндө өткөн, ал эми 2019-жылы запастар 35 күндүн ичинде сатыла баштаган, башкача айтканда жүгүртүүнүн коэффициенттери 13,5тен 10,3кө чейин төмөндөгөн. Башкача айтканда, товар жүгүртүүнүн төмөндөшү байкалууда, демек, "Тазалык" өзүнүн запастарын эффективдүү пайдалана алган эмес. Отчеттук мезгилде, базалык мезгилге салыштырмалуу жүгүртүү 8 күнгө жай азайган. Ал эми дебитордук карыздын жүгүртүүсү көбөйүп, бул 2017-жылга салыштырмалуу 2019-жылы бир жүгүртүүнүн узактыгын 31 күнгө кыскартууга алып келди - бул карызкорлор менен түзүлгөн өз ара мамилени билдирет.

Кредитордук карыздын жүгүртүлүшү 2018-жылы 2017-жылга салыштырмалуу 42 күнгө көбөйүп, жүгүртүү 92 күндү түзө баштаган кредитордук карыздын кайтарым ченин мүнөздөйт.

2017-жылга салыштырмалуу өздүк капиталдын жүгүртүү коэффициенти 15 күнгө төмөндөгөн, жүгүртүмдүн коэффициенти 8,1ден 6,0 эсеге чейин төмөндөгөн, бул кызмат көрсөтүүлөрдөгү көйгөйлөрдү билдирет.

Жалпы анализден келип чыккандай, 2019-жылы "Тазалык" ишканасы дебитордук жана кредитордук карыз күндөрү жүгүртүүнү кыскарткан, бул уюмдун каржылык абалы жакшыргандыгын, анын милдеттенмелерин аткара алгандыгын көрсөтөт.

Кредитордук карыздын пайда болушу дебитордук карыздын өсүшүнөн келип чыгат. Негизинен, салыктар жана камсыздандыруу төгүмдөрү боюнча карыздар ишкананын өзүн-өзү актоо ишинен келип чыккан. Кредитордук карыздын өсүшү, прейскуранттан көрүнүп тургандай, тариф бекитилген учурда пенсионерлерге эч ким орду толгус жөлөкпул бербегендиги, анын жалпы суммасы 2014-жылдан бери 39819,0 миңди түзгөндүгү менен оорлошот.

Дагы бир чоң көйгөй - пайыздарды жана финансылык айыптарды эсептөө. Ошентип, 2017-2018-жылдарга карата Мамлекеттик салык инспекциясында Биринчи Май району боюнча жалпы суммасы 99 527,8 миң сом салыктар төлөнсө, анын 59453,3 миң сому негизги карызды төлөө үчүн, айып пулдарды жана штрафтарды төлөө үчүн төлөнгөн. санкциялар - 40 074,5 миң сом.

Таблица 6. "Тазалык" чакан ишканасында көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору

Көйгөйлөр	Чечимдер
адистештирилген жабдуулардын эскирген паркы.	калыбына келтирилүүчү техникалык каражаттарды оңдоо жана калыбына келтирүү, эгерде каржы булактары болсо - паркты жаңыртуу зарылчылыгы.
катуу таштандыларды чогултуу үчүн керектүү сандагы идиштердин жоктугу	таштанды контейнерлерин, контейнерлер жайгашкан жерлерди оңдоо жана сырдоо. Жаңы контейнер аянтчаларын орнотуу
шаардыктардын санитардык абалы үчүн жарандардын жана үй чарбаларынын	жарандык баннерлерди орнотуу, баш калаанын жашоочуларын тазалыкка чакыруу, жалпыга маалымдоо

<p>жоопкерчилигинин төмөндүгү, көп кабаттуу үйлөрдүн толук камтылбашы, тийиштүү түшүндүрүү жана маалыматтык иштердин жетишсиз деңгээлде жүргүзүлүшү</p>	<p>каражаттарында борбор калаанын жашоочуларына кайрылуу, өз убагында төлөө жөнүндө телеканалдарга белги коюу. Өлкөнүн мамлекеттик телеканалдарында өз убагында төлөөнүн артыкчылыгы жөнүндө жарнамалык роликтерди көрсөтүү.</p>
<p>жашоочулар жана ЧС тарабынан Бишкек шаарын көрктөндүрүү эрежелерин сактабагандыгы</p>	

Менчик жана карызга алынган ресурстар жүгүртүү капиталын түзүүнүн булагы катары чыгышы мүмкүн. Ишкана түзүлгөн учурдагы өздүк ресурстар уставдык капитал менен көрсөтүлөт. Ишкананын иштөө процессинде өндүрүш процессинде керектелген жүгүртүлүүчү каражаттардын ордун толтуруу фондусун түзгөн кирешенин бөлүгү жүгүртүм капиталын кайра өндүрүүнүн булагы болуп саналат.

Карыз ресурстарды коммерциялык банктардын насыялары, башка ишканалардын насыялары, товардык насыялар чагылдырышы мүмкүн.

Практика көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасында экономикалык реформа мезгилинде ишканалардын жүгүртүлүүчү активдеринин олуттуу үлүшү кредитордук карыздардын эсебинен каржыланат. Бул кээ бир ишканалар жүгүртүүдөгү башка ишканалардын каражаттарын кармагандыгын көрсөтөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Баканов М.И., Сергеев Э.А. Анализ эффективности использования оборотных средств // Бухгалтерский учет. – 2017г. - № 10 – с. 64-65.
2. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. 4-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2017 г. – 230 с. Балабанов И.Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта - М.: Финансы и статистика, 2017.- 243 с.
3. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? Изд.2-е. - М.: Финансы и статистика, 2015.- 384 с.
4. Верещака В.В. Привлечение оборотных средств // Главбух. - 2008. - N 21. - с. 19-26.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. - М.: Финансы и статистика, 2016. - 432с.

Рецензент: Кыдыкбаева А.К.- экономика илимдеринин кандидаты, Кыргыз-Казак университетинин доценти